

особисто знайомий ще з 60-х років. І до неї я звернувся з проханням передати листування В. Гнатюка зі сім'єю в Україну. І тут повторилася давня історія: «Я не можу цього зробити, поки не познайомлюся із змістом цих листів. Що коли там буде щось, що дискредитуватиме нашу сім'ю? На жаль, української письмової мови я не знаю (живучи в німецькому середовищі я ніколи не ходила в українську школу) і мушу знайти когось, хто мені ці листи прочитає». Я післав до неї в Гамбург редактора «Християнського голосу» Павла Головчука. Він їй прочитав листи і вона мені їх прислала. Йдеться про 180 листів В. Гнатюка та його дружини до дітей та деякі зворотні листи дітей до батьків. В них яскраво, до найменших подробиць відображене сімейне життя вченого. Листування я передав негайно Обласному державному архіву в Тернополі (директор Богдан Хаворівський). Там з них зробили машинописні копії, одну з яких прислали мені, другу (разом із ксерокопіями оригіналів) – в Меморіальний музей В.Гнатюка у Велесневі. На жаль, досі ніхто не зайнявся їх дослідженням.

Я вірю, що тернопільська конференція, присвячена 140-літтю з дня народження та 75-річчю з дня смерті Володимира Гнатюка, стане стимулом до вивчення його життя і багатогранної збирацької, організаційної та наукової діяльності. Пряшів, 11 квітня 2011 р.

В статье известный исследователь творчества Владимира Гнатюка Никола Мушинка очерчивает свои этапы изучения жизни и творчества фольклориста, на основе широкого фактического материала он обобщил и систематизировал народоведческую и украиноведческую концепцию ученого, его вклад в мировую науку.

Ключевые слова: Владимир Гнатюк, биография, фольклористика, народоведческая концепция, научное общество имени Т.Г.Шевченко, мемуары.

Марія Галушка, викладач (Чортків)

ББК 83.3 (4УКР)

УДК82-312.1.

Творча співпраця Володимира Гнатюка і Михайла Коцюбинського

Біографічні і творчі контакти між Володимиром Гнатюком і Михайлом Коцюбинським демонструють актуальну літературну проблему початку ХХ століття автор–текст–читач. Точка перетину письменницьких захоплень – фольклористика, етнографія, гуцульська міфологія, а також вплив Володимира Гнатюка на Михайла Коцюбинського як на особистість. Розглянуто роль Володимира Гнатюка у формуванні української національної еліти.

Ключові слова: національна еліта, етнографія, фольклористика, гуцульська міфологія, коломийки, фольклорно–етнографічні матеріали, ритуали.

Maria Halushka Creative activity cooperation between Volodymyr Hnatiuk and Mykhailo Kotsiubynsky.

Biographical and creative contacts between Volodymyr Hnatiuk and Mykhailo Kotsiubynskiy demonstrate actual literary problem at the beginning of the 20th century: author– text – reader. The writer's capture intersection folklore study, ethnography, gutsuls' mythology and Hnatiuk's influence on the M. Kotsiubynskiy as on the personality. The role of Volodymyr Hnatiuk in the Ukraine's national elite formation is discussed here.

Key words: national elite, folklore study, ethnography, gutsuls' mythology, kolomyiky, folklore-ethnographical materials, rituals.

Володимира Гнатюка з упевненістю можна назвати одним із творців української модерної нації, її духовності. Він виявив себе як політик, етнограф, громадський діяч і публіцист, невтомний збирач, видавець і дослідник народної творчості, літературознавець, мовознавець та перекладач, відомий вчений-славіст європейського масштабу, журналіст і редактор. На сьогоднішньому етапі дослідження діяльності й спадщини В. Гнатюка актуальною є проблема його зв'язків із тогочасною передовою національною громадсько-активною інтелігенцією, а також його вплив на формування свідомості більшості діячів суспільно-політичного і культурно просвітницького поля діяльності як беззаперечного й найвищого авторитета.

Тому важливо з'ясувати характер творчих зв'язків, які виникли між Володимиром Гнатюком та визначним українським письменником і громадським діячем Михайлом

Коцюбинським, проаналізувати вплив та роль відомого етнографа на творчу й громадську діяльність останнього.

Джерелом для висвітлення цієї теми є листування між двома митцями. Активність та змістовність листування свідчать про встановлення доволі міцних товариських і ділових стосунків. Якщо Парнасом російської інтелігенції на початку ХХ ст. став італійський острів Капрі (тоді тут відпочивали М. Горький, В. Короленко, Г. Мачтет, І. Бунін та інші), то для української еліти подібним культовим місцем була Криворівня, гуцульське село в Карпатах. Улітку 1911 року сюди з'їхалися: «В. Гнатюк, який тут проводив вакації з дружиною і трьома дітьми, сім'я Грушевських, Франків, Кандибів (Олександр Олесь), Твердохлібів, Гриневичів, Єлюків, Гнат Хоткевич, Євгенія Бохенська, чернігівські студенти революціонери Сергій Устименко, Микола Саєнко та багато інших. Усі вони спілкувалися з В. Гнатюком [Листи 2002: 14].

19 липня 1911 року після лікування в Криму до Криворівні прибув і М. Коцюбинський. У розмаїтті приятельських і творчих стосунків особливе місце посідає співпраця М.Коцюбинського і Г.Хоткевича. Обоє уродженці рівнинного лісостепу, російськомовної Лівобережної України, були вражені й назавжди закохані в казковий ландшафт гуцульських Карпат. Але як для М. Коцюбинського, так і для Г. Хоткевича, натхненником і посередником в обсервації самотньої етніки гуцулів був В. Гнатюк, про що дізнаємося з його кореспонденції. Зокрема 1906 року етнограф сповіщає М. Коцюбинського: «У Криворівні жилося б весело, коли б хоч наполовину менше було дощу. З Хоткевичем читали ми «Also sprach Sarathustra», трохи він грав на бандурі, але й сам співав [Листи... 2003: 266].

З листа 1910 року дізнаємося, що повість «Камінна душа» (1911), як і «Тіні забутих предків» (1911), написана завдяки сприянню В.Гнатюка: «Гнат Хоткевич написав на підставі моїх матеріалів про опришків повість із гуцульського життя на 20 аркушів друку» [Листи...2003: 203].

Особисто Михайло Коцюбинський познайомився з Володимиром Гнатюком у 1905 році під час свого перебування у Львові, і з того часу у них зав'язалася велика дружба. Також Володимир Гнатюк був ініціатором знайомства Михайла Коцюбинського з Іваном Франком, між якими зав'язалась творча дружня співпраця. Про що свідчать три листи Івана Яковича до Михайла Михайловича і дванадцять листів М. Коцюбинського до І. Франка. [Листи...2003: 205]. Обидва письменники не тільки листувалися, а й неодноразово зустрічалися у Львові та на відпочинку в селі Криворівня на Гуцульщині. Перебуваючи у цьому місті в 1905 р., М.Коцюбинський подорожував з І.Франком і В.Гнатюком по селах. Ця подорож пройшла в ширих та дружніх розмовах. Як повідомляє І.Коцюбинська, Івана Яковича і Михайла Михайловича турбували стан тодішньої літератури, видання збірників, політичні події того часу. Вони мріяли про возз'єднання українського народу в єдиній національній державі [Коцюбинська назв. праця: 63]. Обидва намагалися розширити обрії української літератури, збагатити її тематику. М.Коцюбинський у своїй літературній діяльності відштовхувався від міцної, могутньої творчості І.Франка, багато читав його творів, прислухався до критичних зауважень, просив «напутити» його в літературній праці. Через Михайла Михайловича, який постійно спілкувався з молоддю Чернігова, з доробком Івана Яковича знайомилися гімназисти, молоді письменники, громадські діячі, які щиро цікавилися творчими успіхами і здоров'ям Каменяра [Спогади... 1989: 6].

У 1908 р. М.Коцюбинський отримав звістку від В.Гнатюка про хворобу поета [Листи... 2003: 245]. Ця звістка надзвичайно вразила Михайла Михайловича. В листі до В.Гнатюка у квітні того року він пише: «Ваша звістка зовсім прибила мене, ходжу сам не свій, не знайду місця в собі. Тепер, коли стала можливість катастрофи, – тепер ще яскравіше зарисувалася могутня постать Франка і всі його заслуги, ще дорожчим став нам той чоловік... Адже Франків у нас не густо» [Коцюбинський 1975: 67]. Стривожений такою ситуацією, він вдався до організації лотереї в статистичному бюро, аби виручені кошти передати хворому [Спогади... 1965: 103], а також до цієї справи залучив широке коло знайомих та близьких, колег по громадській роботі в межах Чернігівської губернії [Листи... 2003: 6]. Здоров'ям

І.Франка він турбувався й у 1909 р., непокоячись, що немає про нього жодної звістки [Листи... 1989: 91].

Протягом 1910 – 1912 років Михайло Михайлович декілька разів відпочивав у Криворівні на Гуцульщині, куди його запросив В. Гнатюк, аби разом збирати матеріал про гуцулів; В. Гнатюк пояснював М. Коцюбинському деякі звичаї, надавав як етнографічні, так і літературні консультації [Коцюбинська 69]. Я, – зауважував письменник, – у свій час, з головою впірнув у Гуцульщину, яка мене захопила. Який оригінальний край, який незвичайний казковий народ. Але книжка книжкою, треба мати живі враження, щоб щось зробити – і хочеться швидше дочекатися літа» [Коцюбинський 1975: 381].

Від першого короткого перебування в Карпатах у Коцюбинського залишилось незабутнє враження. Наступного року Коцюбинський знову їде в Карпати. Тепер уже на більш довгий час. Оселившись у великому мальовничому селі Криворівня, де збиралися влітку такі відомі діячі української культури і науки, як Леся Українка, В. Стефаник, Ю. Федькович, В. Гнатюк та інші, Коцюбинський одразу почав збирати етнографічні матеріали. Він побував у багатьох селах, в гуцульських хатах, вивчав сімейний та громадський побут, записував легенди, повір'я, вірування. Про те, що як працював Коцюбинський, Гнатюк писав у своїх спогадах: «Наперед студіював він місцеву природу ходив по лісі та по царинках... Робив собі всякі записки, розмовляв із селянами на різні теми, заходив до їх хат, придивлявся усьму пильно, не поминаючи нічого, навіть найменшої дрібниці... У 1911 р. робив прогулку до Голов, звідки разом із учителем Л. Гарматієм їздив на полонину Скупову, ночував там при ватрі, їв бануш і приглядався полонинському життю. У Головах ходив також на «посіджіне» (забави при мерці); оглядав похорон і весілля» [Коцюбинський 1914: 21]. У побуті гуцулів Коцюбинського особливо вразило збереження багатьох архаїчних звичаїв та обрядів, частина яких сягала своїм корінням у глибину віків. Гуцули – дуже оригінальний народ з багатою фантазією, зі своєрідною психікою. Глибокий язичник – гуцул все своє життя до смерті проводить в боротьбі зі злими духами, що населяють ліси, гори і води. Християнством він скористався лише для того, щоб прикрасити язичницький культ. Скільки тут красивих казок, переказів, вірувань, символів! Збираю матеріали, переживаю природу, дивлюсь, слухаю і вчує» [Коцюбинський 1975: 386 – 397]. Особливо вражало письменника збереження в побуті гуцулів старовинних звичаїв та обрядів. «Нарід наскрізь поганський, що живе серед різнорідних злих духів, з якими веде боротьбу од пелюшок і до смерті. Первісні помади, вони так тісно зв'язали своє життя з своєю худобою (маржиною), що творять одну сім'ю. Само християнство послужило, здається, їм на те тільки, щоб закрасити культ поганства», – писав він у листі до Є. Чикаленка від 22 липня 1911 року. Характерний факт: М. Коцюбинського дуже зацікавило, чому на гуцульських могилах такі мізерні дерев'яні хрести, і він не заспокоївся доти, доки якийсь старий гуцул не пояснив йому, що то символ мізерності смерті у порівнянні з життям.

М. Коцюбинський почав працювати над твором про гуцулів лише після того, як докладно ознайомився з природою і звичаями Гуцульщини. 25 вересня 1911 року він повідомляв Гнатюка, що пише оповідання, на основі своїх вражень: «Боюсь, хвилююсь, але пишу». «Не знаю, чи вдасться мені щось зробити, а дуже хотів би. Може, на той рік пощастить мені зібрати більше матеріалу, і тоді матиму міцніший ґрунт під ногами» [Коцюбинський 1975: 423]. У своєму творі М. Коцюбинський хотів відтворити своєрідне міфологічне світосприймання і світовідчуття гуцулів, показати їхнє життя, овіяне казкою, міфами, повір'ями, забобонами. «Коли б я хоч трохи переніс на папір колорит Гуцульщини і запах Карпат, то й з того був би задоволений», – признався письменник [Коцюбинський 1914: 35]. Але «переніс» він багато. У повісті його ожила Гуцульщина – з її горами, полонинами, потоками, лісами, з гуцулами, їх звичаями, віруваннями і повір'ями.

Отже, достеменно вивчити самобутні традиції, звичаї, обряди, мову гуцулів М. Коцюбинському допомогли І. Франко, В. Гнатюк, а також книги «Гуцульщина» В. Шухевича та «Матеріали до гуцульської демонології» А. Онищука.

Листування засвідчує теплі стосунки між митцями: «Спасибі Вам сердечне, такі частенько згадували про мене, чому доказом ціла бібліотека, яку я дістав од Вас: тут і 4 томи

«Гуцульщини» (боюсь, чи не пропав де 5-й, бо мене страшенно цікавить демонологія), і 3 томи Федьковича. Цілі скарби, якими я тішуся. Вони пригадують мені і Вас, і любу Гуцульщину, що як сон чарівний, просунулась перед моїми очима, вони врешті в'яжуть мене з Криворівнею. Дуже, дуже дякую... «Гуцульщину» (тут М.Коцюбинський має на увазі наукове фольклорно-етнографічне дослідження В.Шухевича – О.Г.) почав потроху читати. Часто буває так, що мені мало 24 години на добу» [Коцюбинський 1975: 72 – 73].

Інтенсивне, творче листування між М.Коцюбинським і В.Гнатюком тривало з 1898 по 1913 рік. М. Коцюбинський звертався в одному з листів до Гнатюка: «Дуже Вас прошу пришліть мені (коли можна – скоріше) етнографічну програму (здається, переклад з англ. мови), яку я переглядав у Вас у Криворівні. Вона в жовтій обгортці. Там зведені і пояснені вірування всяких народів» [Коцюбинський 1975: 423].

До того ще в 1907 році В.Гнатюк надіслав М.Коцюбинському в Чернігів багатотомні етнографічні видання із записаними в Карпатах коломийками, легендами, анекдотами. Михайло Коцюбинський зацікавився і замилювався ними і у відповідь надіслав: «Згадав про коломийки – і зараз, як живий, встав перед очима Ваш образ: нахиляєтесь до вуха і тихим голосом виспівуєте якусь коломийку (а їх на всяк випадок є кілька), і очі сміються [Магія коломийок 2007: 106].

Варто зазначити, що дослідник звертав увагу на різноманітні мелодії коломийок. У тритомному збірнику він подав зразки з 213 сіл. Зокрема, зібрані записи з одного села зафіксували понад 40 мелодій. Сам учений захоплено констатував, що коломийки налічують не десятки, а сотні мелодій.

Легенди і казки, що їх часто вплітає письменник відповідно до світлосприймання своїх героїв, художні засоби, створені переважно на місцевому матеріалі, діалектизми, що майстерно вкраплюються і в авторську мову, і в мову персонажів – все це надає творові романтичного, іноді казкового колориту і водночас не відриває від «землі». Гуцульщина вимальовується перед нами такою, якою її бачилисамі гуцули, котрі глибоко вірили, ніби природа одухотворена, жива, діюча, заселена злими чи добрими духами. Гуцул «знав, що на світі панує нечиста сила, що арідник (злий дух) править усім; що в лісах повно лісовиків, які пасуть там свою маржинку: оленів, зайців і сери; що там блукає веселий чугайстрир, який зараз просить стрічного в танець та роздирає нявки; що живе в лісі голос сокири. Вище, по безводних далеких недеях, нявки розводять свої безконечні танки, а по скелях ховається шезник.... Всякі злі духи заповнюють скелі, ліси, провалля, хати й загороди та чигають на християнина або на маржину, щоб зробити їм школу» [Гнатюк 1917: 40].

Майстерно відтворюючи повір'я і звичаї гуцулів, часто в напівказковому тоні М.Коцюбинський розкриває їх темноту і забобонність, цілком реально змальовує їх убоге життя, важку працю, господарювання. Життя пастухів на полонині, добування вогню, доїння овець, виготовлення бринзи – все описано правдиво, без романтичних прикрас: «Вечорами біля стай палали вогні. Вівчарі скидали з себе одягу та трусили над ними воші або, зібравшись до купи, зголоднілі за літо без «челядини, вели безконечні масні розмови. Їх регіт покривав навіть сонні зітхання худоби». М. Коцюбинський розумів, що живучість гуцульської демонології зумовлена була важким економічним становищем народу, його низьким культурним рівнем, тому в творі абсолютно відсутня ідеалізація «первісного життя», яка так притаманна творам декадентів. У той же час вражає поетизація праці: описи трудових процесів (наприклад, виготовлення бринзи) звучать натхненно і навіть велично.

М.Коцюбинському, як і Лесі Українці в «Лісовій пісні», вдалося зберегти необхідні пропорції і створити високохудожні реалістичні твори, разом з тим дійшовши, як відзначили рецензенти, до самого джерела, з якого родяться фантастичні оповідання про життя природи. М.Коцюбинський «відчув їх настрої і переказує їх в такій епічній прекрасній формі, що читачеві передається наївна віра гуцулів у твори їхньої власної фантазії».

У «Тінях забутих предків» особливо виразно виявилася така риса письменника, як зумовленість образної системи твору конкретною місцевою, побутовою, історичною, соціальною і національною обстановкою, баченням світу крізь призму персонажів. Та оскільки сама обстановка незвичайна, то й асоціації та образи інколи можуть видатися

незвичайними, своєрідними, навіть – дивовижними. Однак, як слушно відзначив І. О. Денисюк, чудова фантастика, якій піддається автор і читач, є реалістичним світосприйманням гуцула [Денисюк 2005: 312]. У глибокому реалізмі і силі типізації Коцюбинського переконуються кожний, хто побував на Гуцульщині навіть через піввіку після автора «Тіней забутих предків». М.Коцюбинського приваблювали душевна та фізична сила, здоров'я простого народу, зокрема. Серед його нотаток двічі зустрічається запис: «Гуцул – здоровий, як гірське повітря, легкий, як потік у своєму бігу».

Написавши «Тіні забутих предків», М.Коцюбинський не припиняє вивчення Гуцульщини. Навпаки, інтерес до неї в письменника ще більш поглиблюється, особливо під впливом знайомства з особливостями сімейного та громадського побуту українських горян. Про це свідчать численні записи, що були зроблені Коцюбинським у його записних книжках, а також спогади Гнатюка: «Тіні забутих предків» дихають народною творчістю. Уже з перших сторінок повісті потрапляємо в атмосферу прадавніх вірувань гуцулів у добрі і злі сили. Радість від народження дитини тут же заступає смутком: неспокій дитини мати пояснює підміною. «Мабуть, баба при пологах не обкурила десь хати, не засвітила свічки і їй підклали бісеня», – розмірковує молодиця. Життя гуцулів настільки оповите казковістю, просякнуте вірою в таємні сили, що навіть малеча знає, що на світі є Бог і чорт, що є речі і явища, яким треба поклонятися, і є такі, що їх треба боятися».

Отже, міцна творча співпраця та духовна дружба була надзвичайно важливою. Вона впливала на обох письменників. У спогадах про Михайла Коцюбинського В.Гнатюк читаємо: «Середнього росту, стрункий, худорлявий, в останніх часах трошки вперед похилений, одягнений скромно, але все без найменшого закиду і, звичайно, з якоюсь квіткою в бутоньєрці. Квіти – це була його пристрасть і розкіш... Любив пристрасно природу і давав цьому вираз на кожному кроці. Любив добрих людей, любив приємне товариство, а знайшовшись у ньому, любив вести безконечні розмови, аж не раз умучувався ними. Незвичайно любив дітей і ніколи не пройшов коло них, щоб їх не зачепити, не заговорити та не пожартувати трохи [Спогади...1989: 33].

Для Михайла Михайловича Володимир Гнатюк став взірцем творчої й духовно сильної людини, яка все життя боролася за свої погляди, справжнім орієнтиром та наставником у власній літературній і громадській роботі. Про цю роль постаті В. Гнатюка засвідчує епістолярна спадщина М.Коцюбинського.

Література: *Гнатюк 1966:* Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість.–К.: Наукова думка. – 1966. – 246 с.; *Гнатюк 1917:* Гнатюк В. Причинки до пізнання Гуцульщини // Записки НТШ. Львів, 1917. – Т. 123 – 124. с. 1 – 57; *Денисюк 2005:* Денисюк І. Гуцульські п'єси Гната Хоткевича // Неопубліковані гуцульські п'єси. – Луцьк: ВМА «Терен», 2005. – 312 с.; *Коцюбинський 1974:* Коцюбинський 1975: Коцюбинський М. Тв.: У 3 т. – Т. 3. –К., 1975 – 381, 386 – 397, 423 с.; *Коцюбинський 1975, 7:* Коцюбинський М.Тв.: У 4 – х т. – Ніжин, 2003. – Т. 4.– 203, 205, 266; Гнатюк 1975: Гнатюк В. Листи до Михайла Коцюбинського. – Т.1.– с. 6, 17,91, 97, 245; Коцюбинський 1914: Коцюбинський М. Листи до Володимира Гнатюка – Львів, 1914 –С. 21, 35; Мушинка М. Взаємини Михайла Коцюбинського з Володимиром Гнатюком // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 4. – С. 11 – 19; Магія коломийок / /Карпати. Туризм. Відпочинок. – 2007 № 9: С. 68 – 69, 106; Спогади і розповіді про М. М. Коцюбинського. – 1965.– С. 58, 103; Спогади про Михайла Коцюбинського.– 1989.– с. 190; Листи до Михайла Коцюбинського.– Т.1.– С.6, 17, 33, 37, 91, 97.